

Šlancarová, Věra

Závěr

In: Šlancarová, Věra. *Středověký šperk : archeologické nálezy z jižní Moravy*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2018, pp. 239-243

ISBN 978-80-210-9020-0; ISBN 978-80-210-9021-7 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138543>

Access Date: 25. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5 ZÁVĚR

Průzkum několika desítek depozitářů v moravských nebo slezských muzeích a institucích přinesl soubor více než sedmi set předmětů, které nám dovolují nahlédnout do života a doby středověkých obyvatel na Moravě. V kolekci jsou zahrnuty předměty z celkem 79 lokalit, a to ze 45 areálů uvnitř měst, 11 z výzkumu hradů a 23 z výzkumu současných i zaniklých vsí nebo polykulturních lokalit. Převážná většina nálezů byla učiněna při archeologických výzkumech v oblasti jižní Moravy a je datována do období vrcholného středověku, tj. 13. až 15. století. V odůvodněných případech došlo k překročení vymezeného chronologického období středověku. Zmíněny tak byly jak předměty mladohradištního období, tak exempláře spadající do 16. až 17. století. Tyto časové přesahy byly motivovány snahou zasadit předměty do širšího vývojového rámce. Jejich prostřednictvím také byla ukázána kontinuita vývoje a početního zastoupení jednotlivých typů v různých chronologických vrstvách. V průběhu dějin se některé šperky naprosto vytrácejí (například záušnice) nebo se na delší čas vytratí a znovu se objeví o několik století později (náušnice). Jiné mají kontinuitu, avšak s omezenou chronologickou citlivostí (nezdobené prsteny, kruhové přezky). Naopak další jsou pro dané časové období naprosto signifikantní (například tzv. zdvojené prsteny).

Při studiu středověkého šperkařství narážíme na několik základních problémů. Tím nejpalčivějším je malý počet dochovaných předmětů, který tak neodráží v celé šíři rozsah a zaměření tvorby řemeslníků v jednotlivých obdobích. Se zasažením do dobového kontextu tak pomáhají archivní či kronikářské záznamy, prameny ikonografické, ale také rozbor materiálu samotného. U většiny popisovaných typů šperku nalézáme jejich analogie i na jiných lokalitách, což umožňuje bližší časové i prostorové zařazení, případně určení funkce a využití předmětu. Díky kombinaci všech uvedených přístupů se podařilo v některých případech blíže určit a zařadit předměty, ať už z hlediska praktického využití, nebo časového hlediska.

Ve vrcholném středověku mizí z jihomoravských nálezů, stejně jako z jiných lokalit, esovité záušnice a náušnice. Bohužel na našem souboru není možno ukázat, zda byly nahrazeny nějakou jinou formou ozdoby hlavy (například vlasové kroužky), nebo zda zmizely bez náhrady. Náušnice se znovu objevují až s příchodem renesance. Také přímé doklady zdobení věnci a vínky nebo užívání čepců v pojednávaném souboru chybí. Nečetné nálezy jemných drátků je sice evokují, ale náleзовé okolnosti, které by jednoznačně určily druh a tvar ozdoby, postrádáme. Představu, jak vypadaly, si tak můžeme udělat na základě dochovaného obrazového materiálu. Také další ozdoby známe spíše z pramenů výtvarné povahy a písemných zmínek, než z archeologických situací. Konkrétně se jedná o náramky a růžence, i když ty byly ve středověku zcela jistě běžnou záležitostí. Na nízkém počtu dochovaných předmětů se nepochybně podepsala obliba organických materiálů (kost, klokočí), ze kterých se růžence ve středověku často vyráběly. Příznivější situace nastává u řetězů a řetízků, jejichž množství v obrazových dokladech, ale i v archeologickém materiálu opět vzrůstá v renesančním období. Jejich součástí byly namnoze také nejrůznější formy přívěsků. Mezi nejčastější náměty patřily různorodé formy křížů související s uctíváním Krista, případně sv. Kříže. Unikátní příklad s postavou umírajícího Krista a s nápisem prosícím o ochranu Panny Marie, byl nalezen na Panenské ulici v Brně. Jedinečný náleží byl také učiněn na brněnské ulici Pekařská. Zde objevený přívěsek v podobě kuše, který pravděpodobně patřil členovi střeleckého bratrstva. Pozornost si jistě zaslouží i náleží poutnického odznaku sv. Stanislava v zaniklé osadě u Černé Hory. Ikonografický rozbor prokázal, že plaketka patřila k nejstarším typům vyobrazení, které byly vyráběny v souvislosti se Stanislavovým svatořečením. To dokládá nejen rychlost rozšíření kultu světce po střední Evropě, ale i velký vliv církve na různé oblasti soudobého života.

Mezi nejčastější spínadla oděvu patřily spony, které se často zdobily rostlinnou a geometrickou výzdobou nebo nápisy. Ty měly náboženský, milostný nebo magicko-ochranitelský význam. Středověký oděv se spínal také pomocí soustavy háčků a oček, které se přišívaly na oděv, nebo samostatných velkých háčků na uchycení oděvu. Nedílnou součástí tvořily také špendlíky a jehlice, jejichž rozmanité využití ilustrují četné obrazy. Ukazují nám také tzv. návlečky, kterými se zpevňovaly konce tkanic a stuh, aby nedocházelo k jejich třepení a usnadnilo se jejich provlékání. Jinou kategorií spínadel představují knoflíky. Ze souboru se vymyká exemplář z Pekařské ulice v Brně s ženským portrétem, který doplňuje bohatě zdobená pokrývka hlavy. Odpovídající analogie čepce lze dohledat v hojném obrazovém materiálu, což zpětně umožnilo zpřesnit archeologickou dataci předmětu.

Svébytnou kategorií tvoří rolničky, jež se užívaly nejen na oděvu, ale také na postrojích koní nebo v sokolnictví. Móda rolničků v průběhu středověku zažívala

své vzestupy a pády, v některých obdobích byly součástí každého kousku oděvu, zdobily špičky heninu i bot, v jiných docházelo k jejich naprostému odmítnutí, od konce 15. století se stávají odznakem bláznovství.

Jednotlivé druhy prstenů plnily mnoho funkcí. K těm nejvýznamnějším patřilo vyjádření společenského postavení nebo prestiže, vyjádření milostného citu nebo zpečetění manželského slibu. Přátelské prsteny s motivem spojených rukou, jejichž krásným zástupcem je umně zdobený prsten z hradu Rokštejna, patřily ve středověké Evropě k oblíbeným kusům šperku. Tyto prsteny se vyměňovaly mezi přáteli, často je středověký člověk užíval jako snubní a zásnubní dary. Oblíbený motiv představovaly také uzly lásky nebo tzv. zdvojené prsteny tvořené z několika do sebe zapadajících obrouček. Snubním prstenem však mohl být i jakýkoli jiný ozdobný prsten, o čemž svědčí nález zlatého prstenu ze Mstěnic s vyrytým písmenem „k“, jež bylo pravděpodobně počáteční iniciálou jména majitelky šperku. Kromě písmen se na prstenech objevovaly také různé znaky a značky identifikující vlastníka předmětu, jak naznačuje prsten z Pekařské ulice v Brně. Prsteny měly důležitou úlohu v ochranné magii a léčitelství. Barevnost kamenů nebo skel, nápisy prosící o ochranu světců nebo nápisové zkratky tvořily nedílnou součást magického působení předmětu.

Oproti prstenům jsou nálezy kruhů a kroužků hůře kvalifikovatelné. Malé kroužky bývají často řazeny k prstenům, větší ke kruhovým přezkám, resp. průvlečkám. Určení jejich funkce je závislé na nálezových situacích a kontextech, ve kterých se pravděpodobně vyskytovaly v době svého užívání. V tomto souboru se podařilo vyčlenit drobné kroužky s nýty z barevného kovu s průměrem do 1,5 cm, které s velkou pravděpodobností byly součástí drátěné košile. Naproti tomu velké kruhy nad 6 centimetrů se pravděpodobně používaly jako součásti koňského postroje.

Běžnou součástí oděvu středověkého člověka tvořily bezpochyby opasky. Pásy z organických materiálů byly doplňovány kovovými součástmi: přezkou, která mohla mít příchytanou destičku, dále nákončím, opaskovými kroužky nebo průvlečkami a poutky. Jejich povrch často dekorovaly kovové aplikace. Jsou to právě přezky, které patří k nejpočetnějším archeologickým nálezům v oblasti šperku. Jejich různorodost podtrhuje množství rozdílných způsobů užití na oděvních součástech, zbroji, řemenech, popruzích, koňských postrojích a vazbách knih. I u zdánlivě tvarově monotónních kruhových přezek bylo možno vyčlenit několik odlišných kategorií, které se diferencovaly na základě rozměru a způsobu užití. Malé přezky do dvou centimetrů se zřejmě používaly jako obuvní přezky nebo ke spínání řemenů ostruh. U střední velikosti se objevila zajímavá skupina přezek nalezených v hrobech ve dvojici po obou stranách pánevních kostí. Tento fenomén je vysvětlován buď nošením nohavic, které se řemínky připoutávaly k opasce, nebo zálibou v nošení několika opasků zároveň. U další kategorie kruhových

přezek nad 6 centimetrů je primárně uvažováno – jak již bylo řečeno výše – s využitím na koňském postroji.

Zatímco kruhové přezky se vyskytují v hojně míře už od 13. století, oválné přezky byly spíše záležitostí 14. a 15. století a mnohdy přežívaly až do novověku. I ony měly své místo nejen na opasku, ale i na botách nebo součástech zbroje. Stejně tak mnohé z vícedílných přezek byly určeny k užití na zbroji nebo koňském postroji. Také přezky ve tvaru D se objevují již od 13. století. I u nich bylo vyčleněno několik kategorií: jednoduché tvary, přezky s násobnou délkou rámečku, exempláře s poměrem šířky a délky 1:1, nebo naopak přezky se šířkou přesahující délkou přezky. Vlastní skupinu představují přezky s vpředu vytaženým rámečkem pro uchycení trnu, které se užívaly na opascích uchycujících meč.

Velkou skupinou představují profilované přezky s plasticky zdobeným rámečkem ve formě žeber, vývalků, vytažení rohů apod. Tyto přezky jsou v mnoha variantách nacházeny po celé Evropě a zdá se, že jsou na rozdíl od jiných tvarů poměrně chronologicky citlivé. Stejně jako u přezek ve tvaru písmene D tak také u pravouhlých přezek můžeme vyčlenit kategorii drobných čtvercových nebo obdélných přezek, které se kromě obuvi často uplatnily na řemíncích brnění a ostruh. Různé možnosti využití skýtaly i varianty se středovou příčkou, které se kromě přezek ve tvaru D vyskytly ve všech vyjmenovaných kategoriích. Skupina lichoběžníkových přezek má také několik variant, z nichž nejpočetnější jsou přezky s prohnutým rámečkem, jež zdobily opasek i koňský postroj. Naproti tomu se přezky s háčkem ve většině nacházely na ostruhách.

V nepoměru k počtu dochovaných přezek je v souboru zastoupeno relativně málo příchytných destiček a nákončí, která měla za úkol zpevnit konec opasku. Nadto některá nákončí zjevně patřila k vazbám knih, jež stejně jako některé části renesančních kování, bývají zaměňována za opasková.

Velkou část souboru tvoří kovové aplikace, ať už to jsou kovové pukličky, nebo kruhové či pravouhlé nášivky. Aplikace byly vyráběny též v podobě květů – nejčastěji rozet, čtyřlístků, lilií, nebo písmen. Ojedinele se v této kolekci setkáváme i nášivkou ve formě korunované lidské hlavy, erbu a různých geometrických tvarů. Ze všech pojednávaných šperků měly tyto kovové aplikace nejširší možnosti využití. Od pošíť oděvu, pásu, taštic, pochvy meče, štítu, rukavic, pokrývek hlavy, koňských postrojů, nábytku nebo obojku psa, knih až po užití na náboženských textiliích.

I když se na první pohled zdá, že polotovary, zlomky plechu a kování nemají velkou vypovídací hodnotu, přesto jsou důležité pro materiálové rozborry. Odhalení přesného poměru jednotlivých kovů ve složení použitých slitin může být následně dobrým vodítkem pro bližší poznání výrobních technik a datování předmětů. Odlévání kovů i samotných předmětů byl jeden z nejčastějších postupů užívaných při výrobě. Z hlediska materiálového složení jsou v souboru

zastoupeny nejvíce slitiny barevných kovů, z nichž některé nesou stopy po zlacení a stříbření. Celé stříbrné a zlaté kusy se vyskytovaly jen sporadicky.

Významnou roli při pořizování šperku hrála nepochybně i jeho symbolická rovina. Proto nepřekvapí, že ve zdech starobrněnského kláštera byl nalezen prsten s vyobrazením ptáka fénixe, který mimo jiné symbolizoval víru ve zmrtvýchvstání, čistotu a cudnost. Požární vrstva hradu Rokštejna naopak ukrývala přezku s příchytnou destičkou, jež byla zdobena námětem evokujícím symboliku rytířství.

Na základě rozboru archeologických nálezů uchovávaných v jihomoravských muzeích a institucích zde byly ukázány způsoby zdobení těla a oděvu středověkých obyvatel na jižní Moravě, které byly zároveň zasazeny do evropského dobového a prostorového kontextu. Pro budoucí bádání jsou zcela zásadní materiálové rozborů co možná největšího počtu předmětů, jež mohou napomoci k objasnění výrobních postupů, používaných materiálů, ale i ke zpřesnění datace a proveniencí předmětů. Cenné poznatky by mohly přinést také rozsáhlejší analýzy středověkých testamentů, jež by se zaměřily primárně nejen na způsoby odívání, ale také na konkrétně zmiňované šperky nebo oděvní doplňky. I přes veškerou snahu zůstává ještě mnoho nezodpovězených otázek, které snad budou inspirací pro další badatele. Hlavním cílem této monografie nebylo komplexní zpracování celé rozsáhlé a složité problematiky. V rámci topograficky přesně vyměřeného územního celku se pokouší shromáždit všechny doposud známé dochované šperky a zamyslet se nad jejich podobou či proměnou v období středověku. Je zřejmé, že další archeologické nálezy budou znamenat neustálé rozšiřování tohoto souboru. Zde uvedené kvantifikační přehledy je tak nutno vnímat pouze jako zaznamenání současného stavu bádání, neboť i interpretace některých, mnohdy torzovitě dochovaných předmětů je velmi obtížná. Pokud soubor takto shromážděných předmětů pomůže dalším badatelům v dohledávání analogií či správné interpretaci nálezů, splní tím jeden ze svých hlavních cílů.

